

ПРОБЛЕМА СМЕРТНОЇ КАРИ ЯК ІНСТИТУТУ ВИВЧЕННЯ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

УДК 341.41/.46

Н.М. Михальська,
*Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»*

Розвиток суспільства йде шляхом гуманізації поглядів, нормотворчої бази, а особливо лояльного застосування міри покарання до підсудних. Незважаючи на це, в ряді цивілізованих країн така міра покарання як смертна кара застосовується і до неповнолітніх осіб. В деяких мусульманських країнах така міра покарання підтримується і на духовно-релігійному рівні.

Конституція України проголошує принцип верховенства права [1]. Це означає, що діяльність держави, її органів та посадових осіб має здійснюватись виключно у правових формах. Україна була однією з ініціаторів прийняття Генеральною Асамблеєю ООН в 1989 р. Другого факультативного протоколу до міжнародного Пакту про громадянські і політичні права, направлено на відміну смертної кари. Готовність України йти політичним шляхом реального виконання міжнародно-правових зобов'язань зумовила гостру необхідність приведення національного законодавства, і питання про смертну кару, у відповідність з нормами міжнародного права та міжнародних стандартів.

Встановлюючи на своїй території смертну кару, держава не тільки відбирає життя у людини, вона при цьому вона заперечує честь та гідність, соціальну цінність людської істоти як мети існування держави та суспільства. А це вже порушення внутрішнього (внутрішньо-державного) зобов'язання держави перед своїм народом.

Фундаментальні розробки щодо проблеми смертної кари були закріплені в XIX – XX століттях російськими криміналістами та філософами:

А. Ф. Кістяковським,
Н. Д. Сергєєвським, І. С. Джабадарі,
Н. П. Загоскіним, Н. С. Таганцевим,
С. В. Познишевим, М. Н. Гернетом,
І. А. Фойницьким, О. Є. Лейстом, Д. А. Дрилем,
Г. Спенсером та ін.

Під час розвитку радянської правової науки проблеми покарання, а саме смертна кара, розглядалися керівними діячами партії та юридичними кадрами з марксистською підготовкою (М. Ю. Козловським, Д. І. Курським,

Н. В. Криленко, П. І. Стучкою) [3].

Великий внесок щодо дослідження смертної кари також зробили і українські криміналісти та науковці: Бойко В., Іващенко О., Мельничук В. та багато інших.

Авторами були використані міжнародно-правові документи щодо збереження прав людини, наукові роботи по загальній теорії і окремим галузям права.

Дана стаття присвячується гуманізації покарання та скасування інституту смертної кари.

Метою дослідження є аналіз проблеми смертної кари, її генезис та вирішення даного питання різними країнами світу.

У міру усвідомлення світовим співтовариством того факту, що зневажливе ставлення до людського життя - ще досить поширене явище, яке реально загрожує основам цивілізованого суспільства, проблема страти перестала бути тільки питанням внутрішньої юрисдикції держав і набула реального міжнародного значення. Починаючи з 1948 р., міжнародні організації розробили і прийняли низку міжнародно-правових норм, які не тільки обмежують застосування страти шляхом установа мінімальних стандартних правил, але й передбачають її повне скасування.

Так у рамках Організації Об'єднаних Націй Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція 217 A/III/) від 10 грудня 1948 р. прийнято Загальну декларацію прав людини. Окремих положень про страту не містить. Однак, поставивши в центр уваги питання про цінність і недоторканність людської особистості, указавши в статтях 3 і 5, що "кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність" та що "ніхто не повинен зазнавати катувань або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує його гідність, поводження і покарання". Загальна декларація по суті своїй стала першим в історії міжнародних відносин актом, який проголосив широке коло основних свобод і прав людини. Ці права належать усім без винятку, і вони не є привілеями, що можуть бути подаровані за

добру поведінку, а за погану – відібрані. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права прийнято Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція 2200 A/XXI/ від 16 грудня 1966 р.) і набрав чинності 23 березня 1976 р. (і для України) [4].

До моменту прийняття пакту Організація Об'єднаних Націй перейшла від позиції нейтрального спостерігача, хоча й стурбованого наявністю у світі страти, але не виступаючого з вимогами про її скасування, до підтримки ідеї про те, що це покарання повинне бути згодом скасовано.

Так, відповідно до ст. 6 пакту, страта допускалася тільки за вчинення особливо тяжких злочинів (п. 2), причому цей вид покарання не міг бути застосований до осіб молодше вісімнадцяти років, а також до вагітних жінок (п. 5). Кожний засуджений до страти мав право на амністію, помилування або зм'якшення вироку (п. 4). З таких позицій усі держави-учасниці зобов'язувалися Пактом вчасно переглянути своє кримінальне законодавство й обмежити можливість винесення смертних вироків переліком лише найтяжчих злочинів [4].

Факультативний протокол до Пакту, що регулює механізм контролю за дотриманням державами-учасницями узятих на себе зобов'язань, набрав чинності 23 березня 1976 р., а для України - 25 жовтня 1991 р. Відомості, що зрідка подавала УРСР як держава-учасниця пакту, не містили конкретної інформації ("у країні вживаються всі заходи для зберігання і захисту людського життя... Питання про можливість скасування страти розглядається, однак превентивна спрямованість законодавства робить у даний час необхідним зберігання цієї міри покарання за особливо тяжкі злочини") і не відбивали істинної практики скасування застосування страти [2].

У рамках Організації американських держав і Організації африканської єдності 22 листопада 1969 р. прийнято американську конвенцію про права людини, що набрала чинності в 1978 році. Стаття 4 конвенції закріпила положення, відповідно до якого будь-яка особа має право на життя. Воно повинне гарантуватися законом (п. 1). У країнах, де не скасовано страту, вона може призначатися лише у випадках учинення тяжких злочинів і на підставі вироків, винесених компетентним судом (п. 2); страта не може бути впроваджена знову в тих державах; де вона вже була скасована раніше (п. 3); смертні вирoki не можуть виноситися особам, яким у момент учинення злочину було менше вісімнадцяти або більше сімдесяти років, а також стосовно вагітних жінок (п. 5).

12 серпня 1949 року було прийнято Женевську конвенцію прийнято. Положення Женевських правових норм, що стосуються страти, є більш розробленими стосовно міжнародних збройних конфліктів. Так Конвенція про поводження з

військовополоненими (т. зв. Третя Женевська конвенція), регулюючи питання про міри, які застосовуються до цих осіб, передбачила при винесенні смертних вироків низку конкретних гарантій: правовий характер підстав призначення страти, урегульовано терміни і порядок виконання вироків (статті 100, 101). Конвенція про захист цивільного населення під час війни (т. зв. Четверта Женевська конвенція) дала захист особам, які перебувають під її охороною, обмеживши свободу окупаючої держави застосовувати страту (ст. 68).

На Конференції по підтвердженню і розвитку міжнародного гуманітарного права Міжнародний комітет Червоного Хреста підготував додатковий протокол до Женевських конвенцій, положення якого регулювали застосування страти під час збройних конфліктів неміжнародного характеру. Зокрема, вони гарантували обмеження кола осіб, стосовно яких могли бути винесені смертні вирoki (із нього виключалися особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку, вагітні жінки і матері, які мають малолітніх дітей).

Зрештою, ці, а також інші міжнародно-правові норми і стандарти, визначають ту межу, нижче якої цивілізовані держави не повинні опускатися. Вони формують фундаментальну правову доктрину інституту страти й утворюють діючий захисний механізм для осіб, які засуджуються до цієї міри покарання.

Проте можна стверджувати, що тенденція стосовно скасування страти в усьому світі в даний час є вираженою і стабільною.

По-перше, скорочується кількість страт у високо цивілізованих країнах. Це пояснюється обмеженим використанням смертного вироку судовими органами, а також широким застосуванням виконавчою владою права помилування.

По-друге, значно звужується коло злочинів, за вчинення яких передбачається можливість винесення смертних вироків. І хоча в деяких країнах спектр таких діянь досить широкий (злочини проти держави, власності, викрадення людей, застосування вогнепальної зброї та її незаконний обіг, підбурювання до самогубства, зловживання наркотичними засобами, підпал або затоплення осель тощо), здебільшого смертні вирoki ухвалюються тільки за навмисне вбивство за обтяжуючих обставин.

Значна кількість країн дотепер не привели своє внутрішнє законодавство у відповідність до міжнародних норм (не існує чітко обговореної заборони застосування страти до осіб молодше вісімнадцяти років у 37 країнах, що застосовують цю міру покарання за загальнокримінальні злочини в мирний час, і в 13 країнах, що зберігають її за злочини, вчинені під час війни). Неповнолітніх дозволено страчувати, зокрема, в Ірані, Нігерії, Пакистані, Саудівській Аравії, Ємені і США. У червні 1990 року Верховний суд США розширив сферу

використання страти, визнавши конституційним її застосування стосовно вбивць у віці 16 років (із 1977 р. в США було страчено 9 неповнолітніх). Штати Луїзіана й Арканзас дозволяють страчувати підлітків із 15 років, штат Алабама - із 14, штат Міссісіпі - із 13. В історії США були випадки, коли смертні вироки приводилися у виконання стосовно дванадцятирічних дітей.

У світовій пресі публікувалися факти вчинення страт в Ірані стосовно дітей, починаючи з 11 років, а також трирічних - разом із їхніми батьками.

У Європі це покарання не передбачено законами усіх держав (крім Туреччини). В Англії воно було скасоване 1969 р., Франції - 1981 р., ФРН - 1949 р., Італії - 1947 р. Цікаво, що в деяких країнах призначення смертної кари забороняється конституціями (Італія, ФРН, Іспанія). В Індії Верховний суд визнав, що держава не може страчувати своїх громадян. Немає смертної кари в більшості країн Британської співдружності націй (Канаді, Австралії, Новій Зеландії та інших), багатьох державах Центральної та Південної Америки, Африки й Азії. Однак це покарання зберігається у США, Китаї, Японії, мусульманських державах Сходу.

У США смертну кару передбачено в законодавстві 37 штатів і в ряді федеральних законів. Верховний суд США 2 липня 1976 р. виніс рішення, що смертна кара, у принципі, не суперечить конституції країни. Слід зазначити, що лише у 18 штатах є обмеження стосовно віку осіб, які засуджуються до позбавлення життя, тому що мали місце випадки страти неповнолітніх. Особливістю застосування смертної кари у США є й те, що вироки з цих справ обов'язково стають предметом розгляду апеляційних інстанцій не лише на рівні штатів, а й на федеральному рівні. Це призводить до того, що у в'язницях США тисячі засуджених роками чекають на вирішення своєї долі. За станом на травень 1988 р. "черга смертників" складалася з 2048 осіб [5].

У Японії вироків про смертну кару - одиниці. Там теж існує "черга смертників" (хоч і мала), оскільки винесений вирок виконується лише за спеціальним дозволом міністра юстиції. Так, наприклад, японець Хурасава за пограбування банку та отруєння 15 його співробітників чекав у в'язниці страти 37 років і помер у 1987 р. своєю смертю.

У багатьох країнах, де існує смертна кара, вона застосовується не лише за вбивство, а й за інші злочини: одержання хабара у великих розмірах, сутенерство та утримання домів розпусти, викрадення та продаж жігготовлення фальшивих грошей (Албанія), торгівлю на чорному ринку (Мозамбік - існувала до 1990 року). "Чемпіоном" зі смертної кари зараз є Іран, де страта застосовується надто часто і за багато видів злочинів.

У 1846 р. територія Мічиган, США (пізніше перетворена на штат), стала першою у світі юрисдикцією, що назавжди скасувала страту за убивство, а в 1863 р. Венесуела стала першою у світі країною, де страта була назавжди скасована за всі злочини. У наступні десятиліття цим прикладам наслідував і ряд інших країн.

До початку першої світової війни успіхи противників страти в Західній Європі були очевидними, але територіально досить скромними: до цього часу страта була юридично скасована або протягом десятиліть не застосовувався лише в Бельгії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Норвегії, Португалії і деяких кантонах Швейцарії.

Після Першої світової війни страта була скасована ще в цілому ряді європейських держав, хоча в багатьох із них вона була відновлена напередодні Другої світової війни або ще раніше, зокрема, там, де були встановлені реакційні політичні режими.

Нова хвиля скасування страти припадає на другу половину 70-х -початок 90-х років (Португалія - 1976 р., Ліхтенштейн, Нікарагуа, Норвегія - 1979 р., Кабо-Верде, Франція - 1981 р., Нідерланди - 1982 р., Австралія - 1985 р., Гаїті, Люксембург, НДР - 1987 р., Камбоджа, Нова Зеландія, Румунія, Словенія - 1989 р., Андорра, Угорщина, Ірландія, Македонія, Мозамбік, Намібія, Сан-Томе і Принсіпі, Словаччина, Хорватія, Чехія -1990 р., Ангола, Швейцарія - 1992 р., Гамбія; Гвінея-Бісау, Гонконг, Греція -1993 р.). У 1995 році страту було законодавчо скасовано щонайменше у двох країнах - Мавританії і Молдові.

Таким чином, за останні двадцять років у середньому одна чи дві країни щорічно відмовлялися від страти.

5 травня 1997 року Україна підписала в Страсбурзі Протокол № 6 Європейської конвенції "Про захист прав і основних свобод людини відносно скасування смертної кари в Україні". При цьому в окремому протоколі Україна взяла на себе зобов'язання, щодо зупинення виконання смертних вироків, навіть без затвердження цього зобов'язання в парламенті.

Якщо підходити до проблеми страти з позицій юриста, з точки зору логіки кримінального законодавства, то її вирішення ніби не становить особливих труднощів. Оскільки йдеться про один із видів покарання, тобто, як і будь-який інший вид, але ця найвища міра покарання має відповідати загальним цілям покарання, сформульованим у законі та основним природнім правам людини.

Із всього вище наведеного можна зробити висновок про те, що проблема смертної кари - багатоаспектна проблема, кожний підхід до її розв'язання - політичний, моральний, правовий, релігійний та психологічний - викриває різні

шари суспільної свідомості, переслідує свою власну мету, використовує свою аргументацію.

Визнання абсолютної цінності людини, ставлення до неї як до універсальної самостверджуючої істоти, можна дійти висновку, що з позицій загальнолюдської й перебудованої суспільної моралі страта є кроком назад в еволюції суспільства

Досліджуючи дану проблематику, можна надалі розширено її вивчати та аналізувати суть покарання смертної кари в різних правових системах світу.

Список використаної літератури

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30. – 48 с.

2. Закон України “Про ратифікацію протоколу

№ 6 до Конвенції про захист прав і основних свобод людини, який стосується скасування смертної кари, 1983 року” // Уряд. Кур’єр. – 2000. – 10 березня. – С. 2-7.

3. Багрий-Шахматов, Л. В., Бурчак, Ф. Г. Уголовное право УССР на современном этапе. – Киев, 1985. – С. 46.; Торбагаев, А. Н. Понятие и цели уголовной ответственности. – Красноярск, 1986. – 305 с.

4. Бойко, В. “Ми прийдемо до заміни смертної кари”: (Розмова з головою Верховного Суду України В. Бойко - записана кореспонденція ДІНАУ -Укр. - інформу) // Голос України - 1997. - 9 серпня. – С. 6.

5. Об отношении к смертной казни в США // Борьба с преступностью за рубежом. – 1991. - № 1. - С. 54 -57: О применении высшей меры наказания в США // Проблемы преступности в капиталистических странах - 1990. - № 4.- С. 11 – 12.